

Determinanty składni ad sensum i ad formam w zdaniach z podmiotem szeregowym

Piotr Zbróg

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

The University of Jan Kochanowski in Kielce

ul. Żeromskiego 5, 25-369 Kielce, Polska

Email: zbrog@interia.pl

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9512-4027>

Zainteresowania naukowe: składnia, kultura języka, komunikacja językowa

Research interests: syntax, language culture, linguistic communication

Abstract. Składnia podmiotu szeregowego we współczesnej polszczyźnie nastęrcza wielu problemów, zwłaszcza w kontekście normatywnym. W wielu wydawnictwach podkreśla się, że orzeczenie czasownikowe winno być uzgadniane na zasadzie składni realnoznaczeniowej – niezależnie od cech członów szeregu i szyku (np. *Stół i / lub / czy taboret stały obok siebie* vs. *Obok siebie stały stół i / lub / czy taboret*), a tylko wyjątkowo forma słowa osobowego może być dostosowana do najbliższego członu. Jednak, jak dowodzą badania empiryczne, takie podejście jest niezgodne ze stanem faktycznym. W rzeczywistości bowiem tylko w jednostkowych wypadkach zwyczaj językowy dopuszcza niemal bezwyjątkową składnię *ad sensum* (*Mąż i żona siedzieli naprzeciwko*), zaś o wiele więc znaleźć można przykładów ilustrujących składnię *ad formam* (*Nie Janek, ale Basia czytała najlepiej*). Jeszcze więcej zaś występuje zdań z dostosowaniem wariantywnym (*Siedzą / siedzi naprzeciwko mąż i żona*). W artykule wyliczono wszystkie zbadane typy szeregów, które determinują składnię realnoznaczeniową oraz formalnogramatyczną, scharakteryzowano je formalnie i strukturalnie. Jako swoistą kliszę zamieszczono przykłady szeregów ilustrujących wariantywność akomodacyjną. Przedstawiony materiał można potraktować jak głos w dyskusji na temat preskryptywnych uwag dotyczących składni podmiotu szeregowego, sformułowanych w wydawnictwach poprawnościowych.

Słowa kluczowe: podmiot szeregowy; orzeczenie; składnia ad sensum i ad formam.

Syntax Determinants ad sensum and ad formam in Sentences with a Serial Subject

Abstract. The syntax of the serial subject in contemporary Polish poses many problems, especially in the normative context. Many publications emphasize that a verb predicate should be agreed upon based on real-meaning syntax – regardless of the features of the members of the series and the order (e.g. *Stół i / lub / czy taboret stały obok siebie* vs. *Obok siebie stały stół i / lub / czy taboret*), and only exceptionally the form of the personal word may be adapted to the nearest segment. However, as evidenced by empirical studies, such an approach is inconsistent with the actual state of affairs. Only in individual cases does the linguistic custom allow for an almost non-exceptional ad sensum syntax (*Mąż i żona siedzieli naprzeciwko*), and so many examples illustrating the ad formam syntax can be found (*Nie Janek, ale Basia czytała najlepiej*). There are even more sentences with a variant adaptation (*Siedzą / siedzi naprzeciwko mąż i żona*). The article lists all the tested series types that determine the real-meaning and formal-grammatical syntax, and they are formally

Submitted 15 January 2022 / Accepted 18 February 2022

Įteikta 2022 01 15 / Priimta 2022 02 18

Copyright © 2022 Piotr Zbróg. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License CC BY 4.0, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium provided the original author and source are credited.

and structurally characterized. Examples of series illustrating the accommodative variability are given as a kind of cliché. The presented material can be treated as a voice in the discussion on prescriptive comments on the syntax of the serialized subject, formulated in corrective publications.

Keywords: serial subject; predicate; ad sensum and ad formam syntax.

Wstęp

Przedmiotem opisu w niniejszym artykule objęto przykłady – wedle przyjętego kryterium – realnego dostosowania *ad sensum* i *ad formam* słowa osobowego do szeregów, stanowiących reprezentacje powierzchniowe podmiotu szeregowego we współczesnych zdaniach polskich. W wielu opracowaniach językoznawczych postuluje się wprawdzie określone zasady tego typu składni (por. Korybut-Daszkiewicz, Najdecka, 1993; Kopcińska, 1997; Jadacka, 2006), jednak faktyczne badania korpusowe przeczą zakładanym determinantom, nawet już w odniesieniu do okresu sprzed 1939 roku (por. Zbróg, 2010).

Zasadniczo podmiot szeregowy składa się z dwóch argumentów (rzeczowników lub ich dystrybucyjnych ekwiwalentów) oraz wskaźnika zespolenia: spójnika współrzędnego lub przecinka spójnikowego¹. Jako człon zdania wchodzi w dwustronną relację akomodacyjną z orzeczeniem czasownikowym jako człon akomodowany i akomodujący oraz odnosi się przynajmniej do dwóch obiektów w rzeczywistości, np.: *Matka, ojciec siedzą przy stole* (ED2011); *Wielu gości i aktorów stało przed stadionem* (GW2003). Normatywiści często zakładają w tego typu konstrukcjach konieczność wystąpienia słowa osobowego w formie pluralnej, jednostkowo tylko „dopuszczając” uzgadnianie go z najbliższym członem szeregu (np. Miłość i nienawiść jest w nas). Przegląd wyekscerpowanych zdań dowodzi, że nie ma bezwyjątkowej reguły składni w żadnym wypadku, nawet gdy oba człony są osobowe. W artykule zostaną wyliczone typy szeregów, które w ponad dziewięciu wypowiedzeniach na dziesięć dają dyspozycje do składni realnoznaczeniowej lub formalnogramatycznej. Jako kliszę dla nich wymieniono szeregi z dostosowaniem wariantywnym – na różnych poziomach.

1. Składnia realnoznaczeniowa i formalnogramatyczna

Terminów *składnia realnoznaczeniowa* i *składnia formalnogramatyczna* zaczęto używać literaturze przedmiotu w latach 60. ubiegłego stulecia (Buttler, 1971). Wariantywnie pojawiało się też pojęcia – odpowiednio – *ad sensum*: jako dostosowanie orzeczenia do całego szeregu, (wskazywano na realnie istniejącą mnogość czasownika), i *ad formam* (czyli uzgadnianie formy czasownika z jednym z członów szeregu). Pierwszy typ obejmował zasadniczo wypadki, w których forma mnoga czasownika nie mogła być wynikiem samodzielnego oddziaływania żadnego z członów szeregu, np. w zdaniu *Książka i*

¹ To znaczy przecinka, który stanowi jedyny spójnikowy składnik bezpośredni szeregu (np. Szpakowicz, Świżński, 1990, s. 11).

zeszyt leżą na stole forma *leżą* nie została uzgodniona ani z rzeczownikiem *książka*, ani z rzeczownikiem *zeszyt*, tylko z szeregiem jako całością (obiekt + obiekt = mnogość realna i gramatyczna).

Konkurencyjna składnia formalnogramatyczna (*ad formam*) obejmowała sytuacje, w których na formę osobową wpływał, z różnych względów, tylko jeden z członów szeregu – zwykle najbliższy stojący przy czasowniku, por. *Na stole leżała książka i zeszyt*. Forma singularna stanowiła efekt oddziaływania rzeczownika *książka*.

W niektórych zdaniach jako składnię *ad sensum* należałoby uznać dostosowanie tylko do jednego z członów szeregu. Na przykład, gdy wskaźnikiem zespolenia był spójnik typu *lub*, mający dyspozycję rozłączną (Grochowski, 1984), faktycznie w zdarzeniu uczestniczy wyłącznie jeden z referentów, por.: *Gość albo gospodyni wznosił toast*. Konsekwencją było dostosowanie formy osobowej do najbliższego z członów, nie istniała więc dowolność wyboru składnika szeregu. Np. zdanie: **Gość albo gospodyni wznosił toast* uznane zostanie za nieakceptowalne. Natomiast zdanie: *Gość albo gospodyni wznosili toast* nie jest ani przykładem składni formalnogramatycznej, ani przykładem składni realnoznaczeniowej, albo stanowi przykład składni realnoznaczeniowej, jeśli przyjąć, że mówi się w nim o czynności wykonywanej przez referentów w pewnym odstępie czasowym ('wznosili toast' raz jedno, raz drugie – co pewien czas się zamieniali)².

Terminy *składnia realnoznaczeniowa* i *składnia formalnogramatyczna* zaczęły się pojawiać w innych źródłach (np. Jodłowski, 1976; Kallas, 1993; Podracki, 1997).

Za Lyonsem (1975, s. 258–263) wprowadzono ponadto do opisu m.in. składni podmiotu szeregowego z orzeczeniem pojęcia *konstrukcja egzocentryczna* i *konstrukcja endocentryczna* (Saloni, Świdziński, 1985, później także Kallas, 1993; Kopcińska, 1997). Cechą konstrukcji egzocentrycznej było to, że całe „wyrażenie należy do innej klasy syntaktycznej (z inną dystrybucją) niż którykolwiek z jej składników” (Karolak, 1984, s. 284). Wyczerpuje to znamiona sytuacji, w której orzeczenie uzgadnia formę z całym szeregiem, gdyż oczekiwanych cech nie może ono otrzymać od żadnego z jego członów. Kiedy zaś orzeczenie dostosowuje się do jednego z członów szeregu, występuje konstrukcja endocentryczna, tj. wyrażenie należące „do tej samej klasy syntaktycznej, co przynajmniej jeden z jego składników bezpośrednich” (Karolak, 1984, s. 284).

Zdaniem Saloni i Świdzińskiego bezpośredni skutkiem takiego rozróżnienia byłoby m.in. to, że wyłącznie konstrukcje egzocentryczne uzyskiwałyby status współrzędnych ze względu na nieredukowalność do jednego ze składników. Możliwość redukcji *Koledzy i koleżanki idą* do *Koleżanki idą* / *Koledzy idą* sprawia, że całe wyrażenie *koledzy i koleżanki* należałoby uznać za podrzędne. Lingwiści ci dodali: „endocentryczność i egzocentryczność to w zasadzie własność kontekstowa, własność użycia danej konstrukcji w danym kontekście, a nie konstrukcji jako takiej” (Saloni, Świdziński, 1985, s. 69), zatem systemowo wyrażenia takie nadal pozostawały współrzędne.

² Spójnik *albo* nie zawsze ma dyspozycję rozłączną. Grochowski (1984, s. 273) wyróżnia dwa spójniki: *ALBO I* i *ALBO II*. Temu pierwszemu nie przypisuje funkcji wykluczania wzajemnego w zdaniu: *Wieczorami podglądała sąsiada albo go podслуchiwała*.

Inne stanowisko zajęła w tej kwestii Kallas, która wyrażenie *Jan i Ewa* w zdaniu *Przyszedł Jan i Ewa* uznaje z wyżej omówionych względów za dystrybucyjnie podrzędne (Kallas, 1993, s. 45).

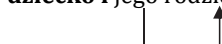
Ilustracja składni realnoznaczeniowej z szeregiem egzocentrycznym występuje w zdaniu: *Prokuratura i policja pracowały wspólnie nad sprawą* (P2021). Forma orzeczenia (w liczbie mnogiej i rodzaju niemęskoosobowym) nie mogłaby zostać uzgodniona oddzielnie z żadnym członem podmiotu (pierwszy wymagałby bowiem formy singularnej i rodzaju nijakiego, drugi – formy singularnej oraz rodzaju żeńskiego). Musi zatem dojść do zsumowania i ustalenia oczekiwanych przez czasownik wartości kategorii liczby i rodzaju (por. Bobrowski, 1998).

Składnia formalnogramatyczna ujawnia się natomiast w zdaniu z szeregiem endocentrycznym: *Młodzież lub nauczyciel musiał zdecydować o wyjściu z impasu* (GW 2021). Orzeczenie uzgadnia w nim swą formę z sąsiadującym rzeczownikiem.

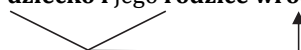
Niekiedy trudno było odróżnić składnię realnoznaczeniową od vformalnogramatycznej. Na czasownik oddziaływać mógł bowiem cały szereg, jak również tylko jeden z członów. Ilustruje to zdanie: *Kielczanie i ich goście trzymali flagi i machali nimi* (ED2017). W tym wypadku istnieją aż trzy możliwości wskazania kierunku oddziaływania szeregu na formę osobową – to wynik oddziaływania pierwszego członu (*Kielczanie ... trzymali flagi i machali nimi*), drugiego (... *ich goście trzymali flagi i machali nimi*) lub obu, jak w składni *ad sensum*.

Niejednoznaczne interpretacyjnie są relacje pomiędzy szeregiem a formą finitywną w poniższych zdaniach:

dziecko i jego rodzice wrócili z imienin dość późno (ED2009)

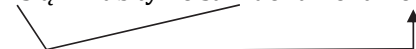
dziecko i jego rodzice wrócili z imienin dość późno

książki lub tylko sam dokument nie mogą przesądzić o winie dziecka (GW2019)

książki lub tylko sam dokument nie mogą przesądzić o winie dziecka

Poniżej wyliczone zostaną cechy szeregów determinujących wystąpienie składni realnoznaczeniowej oraz formalnogramatycznej. Ustalenia zostały potwierdzone materiałem empirycznym (kilkaset zdań wyekscerpowanych z korpusów oraz zasobów internetu), a przykłady stanowić będą jedynie wyimkowe ilustratory. Wiele z przykładów stanowi

zaprzeczenie ustaleń normatywistów, które miałyby wskazywać stan systemowo „oczekiwany” (por. Markowski, 1978; Kopcińska, 1997; Jadacka, 2006). Systemowe przesłanki, na których podstawie formułować należy zalecenia poprawnościowe, z istoty winny wynikać ze zwyczaju, zwłaszcza jeśli ów zwyczaj podbudowę egzemplifikacyjną. Kluczowe są konstatacje wynikające z obserwacji, nie zaś ocena, które są lepsze, pożądane, oczekiwane (por. też Bobrowski, 1998).

Podczas zaliczania poszczególnych szeregów do zbiorów z uwagi na typ dyspozycji syntaktycznych (*ad sensum*, *ad formam*) uwzględniono proporcje pomiędzy poszczególnymi realizacjami w każdym ze zbiorów według następującego klucza formalnego (zmienna objaśniająca): TYP **ad sensum** (powyżej 90% uzgodnień z całym ciągiem przy określonym typie formalnym szeregu); TYP **ad formam** (powyżej 90% uzgodnień z jednym z członów szeregów przy określonym typie formalnym). Szeregi okazjonalne, z wyjątkowo rzadkimi typami dostosowania zostały pominięte.

2. Determinanty składni realnoznaczeniowej w zdaniach polskich

Materiał badawczy dostarczył jedynie dwóch „silnych” reprezentantów, przy których orzeczenie uzgadniano z całym szeregiem. Były to zdania z ciągiem w pozycji podmiotu szeregowego, składającego się z:

- a) samych rzeczowników osobowych w liczbie pojedynczej, zespolonych spójnikiem typu *i*, por.:

Kobieta i jej dziecko leżeli w szpitalu na Woli (I2009);

Andrzej i jego brat poszli na całość w banku (SE2019);

Kolega Adama i koleżanka Baški **wzięli** ślub w nowym kościele (GW2019);

- b) pluralnego rzeczownika – dowolnego wskaźnika zespolenia oraz rzeczownika singularnego, np.:

- **Deski lub parkiet mają** trwałość tylko o rok krótszą (SL1983);
- ponieważ realne **plące czy liczba** bezrobotnych, czy szereg innych rzeczy **wzrosną** (GW2009);
- że **struktury i prawo będą** ostatecznie **oczyszczone** (GW2001).

W wypadku przykładów z podpunktu b) można byłoby postawić hipotezę, że determinantem mnogiego orzeczenia był pierwszy z członów szeregu. Jednak na przestrzeni dziejów do tego typu uzgadniania formy osobowej dochodziło wyjątkowo, zatem trudno o potwierdzenie tego w przytoczonych zdaniach. Nie jest to jednak wykluczone, że dużym stopniu na kształt gramatyczny czasownika miał kluczowy wpływ pluralny rzeczownik.

Co istotne tylko przy wyżej wskazanych determinantach niemal bezwyjątkowo należałoby mówić o składni realnoznaczeniowej szeregów we współczesnej polszczyźnie.

3. Determinanty składni formalnogramatycznej

O ile, jak wykazano wyżej, składnia *ad sensum* pomiędzy podmiotem szeregowym a orzeczeniem na poziomie bliskim bezwyjątkowości obejmowała niewielki procent potencjalnych szeregów, o tyle składnia *ad formam* reprezentowana była o wiele liczniej. Dostosowanie do najbliższego członu szeregu zaobserwowano, gdy tworzyły go:

- a) dwa dowolne rzeczowniki połączone wskaźnikiem *a nie* – szyk P (podmiot) + O (orzeczenie) lub O + P, np.:
 - że to **komisja, a nie Sejm ma określać**, czym się będzie zajmować (TL1994);
 - właśnie te **samochody, a nie motocykl** najbardziej **ucierpiał** w wypadku (P2009);
 - wyraźnie **zasmucona była** tylko jego **matka, a nie** sami **koledzy** (SE2019);
- b) dwa rzeczowniki uwikłane wewnątrz wskaźnika zespolenie *nie..., ale...* – szyk P + O / O + P, np.:
 - **Nie rodzice, ale** właśnie **żona pomogła** nam najbardziej (SL1986);
 - reformy **musiał bronić nie premier, ale pani minister** (GW 2019);
 - na co dzień **posługiwał się** nią **nie tylko rzemieślnik** ateński, **ale** nawet **Kimon** (I2001);
- c) rzeczowniki singularne połączone wskaźnikiem zespolenia typu *lub / czy*, przy których albo przy pierwszym, albo przy obydwu stał określnik *każdy* – szyk P + O / O + P, np.:
 - **każdy** nowy **uczeń** czy **uczennica** otrzymuje dyplom przyjęcia do szkoły (DP1999);
 - **Każdy pies lub kot** trafia do znanej rodziny zastępczej (DP2003);
 - co do zasady **każdy prokurator i każdy sędzia** stara się **nie wykazywać** współczucia ofiarom wypadków (GW2009);
 - takiego gracza **chciałby** mieć **każdy trener i prezes** (PS2021);
- d) rzeczowniki singularne połączone w szereg składnikiem zespolenia typu *ani / czy*, przy których albo przy pierwszym, albo przy obu znajduje się członek podrzędny *żaden* – szyk P + O / O + P np.:
 - **Żaden piłkarz ani trener** nie musiał rozliczać nielegalnych premii (TL1987);
 - W końcu **nie został** do tego **zmuszony** nigdy **żaden dziennikarz ani kierownik** redakcji (ED2018);
 - to **żaden kierowca** czy **żadna kierująca** nie otrzymała za darmo biletów dla rodziny (P1999);
 - Do Sejmu i Senatu **nie startuje żaden emeryt ani rencista** (TL1973);
- e) rzeczowniki skoordynowane spójnikiem *i*, przed którymi stał liczebnik typu *pięć* – szyk P + O / P + O, np.:
 - **dziesięciu posłów i posłanek** nie może założyć klubu parlamentarnego (F2011);
 - **sześciu mistrzów** olimpijskich i ich **trenerów** zostało **uhonorowanych** nagrodami (SE2019);
 - **Rannych** zostało **dwoje dzieci i nauczycieli** (SL1982);

- f) rzeczownik oraz wyrażenie z TO (WSZYSTKO TO) – szyk P + O, np.:
- że **Biblia i wszystko to**, co wyszło spod pióra papieża Polaka, **jest** ich codzienną **lekturą** (GW2001);
 - **dom i to**, co znajdowało się na podwórku, **należało** do uszkodzonej (SE2020);
- g) zaimki NIKT i NIC połączone dowolnym wskaźnikiem zespolenia – szyk P + O / O + P, np.:
- **nikt ani nic nie dawało już nadziei na powrót** (I2022);
 - **nie wróci tego nic i nikt** (T1999);
- h) zaimki KTO oraz CO połączone dowolnym wskaźnikiem zespolenia – szyk P + O / O + P, np.:
- **kto lub co spowoduje** zmianę (I2022);
 - **nie może już ani kto, ani co** poruszyć sądu (F2021);
- i) zaimki TEN i ÓW połączone dowolnym wskaźnikiem zespolenia – szyk P + O / O + P, np.:
- **wie** to tylko **ten czy ów** z jego rodziny (T1995);
 - **Ten i ów ma** za sobą grę w lidze mistrzów (PS2011);
- j) połączone wskaźnikiem zespolenia typu *ale i / albo i / albo / czy / ani* rzeczowniki, z których pierwszy był singularny – szyk O + P
- w końcu **będzie czas albo i potrzeba** przejrzenia całej ustawy o szkolnictwie wyższym (I2017);
 - **Pelnomocnikiem** powoda **może być adwokat lub radca** prawny (I2009);
 - Na salę sejmową **nie wyszedł minister** skarbu **ani minister** gospodarki (T2002);
 - Jakkolwiek jednak **zrobiłby prezydent czy Sejm**, będzie źle (DP2003);
 - następnie **wystąpiła kuria, ale i kanonik** z parafii spoza diecezji (GW2004)
- h) rzeczowniki konkretne uwikłane wewnątrz spójnika nieciągłego *zarówno..., jak i...* – szyk P + O, np.:
- **Interesowała go zarówno nagroda, jak i emocje** (I2001);
- j) liczebniki JEDEN, DRUGI zespolone spójnikami typu *lub / czy / ani* – szyk P + O, np.:
- **ani jedno, ani drugie nie było** dla Polski do przyjęcia (P1991);
- k) dwureferencyjny rzeczownik określany przymiotnikami skoordynowanymi wskaźnikami zespolenia typu *lub / czy / ani* – szyk P + O / O + P, np.:
- których **wysoka lub niska wartość** użytkowa **zależała** od ceny akcji (GW2012)
 - **Fizyczna czy psychiczna dyspozycja okazała się przyczyną** agresji świadka (I2012)

- ani jeden ani drugi zespół nie miał okazji do wygrania ligi lokalnej (SL1986)
- **Nie pojawiła nowa ani stara wersja** samochodu (ED1990)
- Na spotkaniu **można było spotkać kieleckiego czy radomskiego wojewodę** (SL1995).

Wszystkie powyższe typy szeregów mają ściśle określone cechy formalne, jak również zajmują wskazaną pozycję wobec orzeczenia, aby w konsekwencji oczekiwać składni formalnogramatycznej z pewnością przekraczającą 90%. Materiał uporządkowany wedle tego kryterium przeczy stanowisku normatywistów o tym, że składnia orzeczenia przy podmiocie szeregowym winna co do zasady być realnoznaczeniowa. Oparcie w ekscerpacjach źródłowych musi skłonić do sformułowania wniosku o tym, że o wiele liczniejsze są przykłady niemal bezwyjątkowego uzgadniania *ad formam* nad niemal bezwyjątkowym *ad sensum*.

4. Determinanty składni wariantywnej

W tym kontekście jako swoistą kliszę dla jednoznacznego sposobu uzgadniania formy słowa osobowego warto przytoczyć przykłady reprezentujące wariantywność typu akomodacji. Rozpiętość wahań w poniższych przykładach nie była zbyt duża i lokowała się w przedziale 1,5 : 1 odchylenia na korzyść *ad sensum* lub *ad formam* (czyli na przykład na 10 przykładów jednego typu składni odnotowano co najwyżej 15 drugiego). Tego typu frazy zaobserwowano m.in. w wypadku szeregów złożonych z:

- a) rzeczowników singularnych określanych przez człon KAŻDY, połączonych spójnikiem *i* – szyk P + O, np.:
 - **każdy obywatel i każda obywatelka oczekiwali** na szacunek władz (I2013);
 - **Każdy człowiek i każda grupa** społeczna **ma** prawo do godnego życia (SE2001);
- b) singularnych rzeczowników połączonych wskaźnikiem zespolenia typu *lub* – szyk P + O, np.:
 - Czy **tylko on albo ona dzwonili** na pogotowie (I2001);
 - pan **marszałek albo jego zastępca** musi ponieść konsekwencje za uchybienia (ED2002);
- c) rzeczowników singularnych określanych przez człon ŻADEN, połączonych spójnikiem typu *i* – szyk P + O, np.:
 - **żadna matka i żadna babcia nie mogą** za to **odpowiadać** bezkrytycznie (DP2000);
 - **żaden najeźdźca i żaden wróg nie może wygrać** z narodem polskim (T1999);
- d) rzeczowników abstrakcyjnych połączonych wskaźnikiem zespolenia typu *i* – szyk P + O, np.:
 - **Miłość i radość odeszły** wraz z bankructwem ojca (GW2019);
 - jego **ufność i wiara** w państwo doprowadziły do zguby ów naród (I2009);

- e) człony JEDEN, DRUGI połączone wskaźnikiem typu *i* – szyk P + O np.:
- **I jeden, i drugi zostali osaczeni** (T1978);
 - **i jeden, i drugi jest piłkarzem** Legii (ED1999);
- f) rzeczowniki osobowe połączone wskaźnikiem typu *i* – szyk O + P, np.:
- Polskę **reprezentowali** wtedy tylko **Boniek i Żmuda** (PS2009);
 - **Pominał** go całkowicie **zarówno trener** reprezentacji, [...], **jak i trener** klubowy (PS2001).

Wnioski

Kluczowym wnioskiem z analizy obszernego materiału jest – najogólnie – dowód na wieloaspektowość dostosowania pomiędzy podmiotem a orzeczeniem w zdaniach polskich. Wbrew sądom wielu językoznawców składnia realnoznaczeniowa wcale nie występuje nawet w znaczącej grupie wyekscerpowanych przykładów – reprezentowana była jedynie w dwóch typach szeregów stojących przed czasownikiem: z singulrnymi rzeczownikami osobowymi połączonymi wskaźnikiem typu *i* (np. *Janek i jego matka przybyli wcześniej*, GW2003) oraz frazą, w której pierwszy rzeczownik był pluralny i zestawiony z singulrnym za pomocą spójnika typu *lub* (np. *Zegarki lub nowy egzemplarz telefonu mogły zachwycać*, SE2018). Liczniej – o czym w zasadzie nie donoszą opisy syntaktyczne – obserwowano zdania, w których pojawiała się składnia formalnogramatyczna, np.: *Każdy stary samochód czy jego następca miał ten sam znaczek producenta* (I20190; *Żaden filolog ani filolożka nie mogła dostać tu pracy* (I2009); *Nikt i nic nie może nic zdziałać* (F2019); *Nauczycielem może być nawet student lub absolwent studiów I stopnia* (P2010).

Jeśli dodać, że pozostaje bardzo duży zbiór zdań ilustrujących wariantywność *ad sensum / ad formam*, z przewagą raz jednego, raz drugiego typu, należałoby zweryfikować dotychczasowe uwagi normatywne w zakresie składni pomiędzy podmiotem szeregowym a orzeczeniem. Punktem wyjścia do szczegółowych wskazówek – które wychodzą poza ramy niniejszego artykułu, mogłoby być następujące wprowadzenie:

Uzgodnienie formy czasownika z podmiotem szeregowym jest w polszczyźnie dość skomplikowane przede wszystkim w sytuacji, gdy człony podmiotu stoją w liczbie pojedynczej lub w liczbie pojedynczej występuje człon znajdujący się najbliższej orzeczenia. Przy niektórych typach szeregów czasownik niemal zawsze uzgadnia swą formę z całym szeregiem, przyjmując m.in. liczbę mnogą (np. *Brat i siostra śpiewają*), przy niektórych – dostosowuje swą formę do najbliższego z członów szeregu, przyjmując m.in. liczbę pojedynczą (np. *Nie uczeń, ale uczennica śpiewa*), bardzo często zaś wariantywnie można zastosować obydwa typy uzgodnienia – czasownik przyjmuje wtedy m.in. albo liczbę mnogą, albo pojedynczą (np. *Każdy uczeń i każda uczennica śpiewają / śpiewa*).

W wypadku konieczności wyboru liczby czasownika przy podmiocie szeregowym – kluczowego wskaźnika rodzaju dostosowania syntaktycznego – w większości wypadków najlepiej postawić go w liczbie mnogiej, taka forma jest bowiem zasadniczo do przyjęcia jako poprawna przez użytkowników polszczyzny w większości zdań polskich. Poza

opisanymi w artykule sytuacjami, gdy szereg nie dopuszcza użycia formy mnogiej, np.: *Nikt i nic nie jest (nie: nie są) go w stanie zezłościć; Dziesięć pilek i pileczek leżało (nie: leżały) w sali; Nie ja, ale on idzie (nie: idą)*. Ta wskazówka dotyczy zdań, gdzie widać wyraźną wariantywność i konkurencję pomiędzy dostosowaniem realnoznaczeniowym a formalnogramatycznym. Przy większości szeregów z niemal bezwariantową składnią *ad formam* nie użyje się formy mnogiej (por. przykłady z szeregami typu *nikt i / lub / czy nic*), jednak w wielu pozostałych forma mnoga nie musi budzić negatywnej oceny, por.: *Każdy fachowiec czy nawet żółtodziób dobiera / dobierają sobie materiały budowlane; Żaden generał ani pułkownik nie miał / nie mieli stosownych uprawnień jak ów marszałek; Ten i ów ma / mają odpowiednie doświadczenie; Czytał / czytali to Piotr lub Basia*.

Źródła

- ED – Echo Dnia [Echo of The Day]
- F – Fakt [Fact]
- I – Internet
- GP – Gazeta Polska [Polish Newspaper]
- GW – Gazeta Wyborcza [Election Newspaper]
- P – Polityka [Politics]
- PS – Przegląd Sportowy [Sports Review]
- SE – Super Express
- SL – Słowo Ludu [Word of The People]
- T – Trybuna Ludu [Tribune of The People]

Bibliografia

- Bobrowski, I., 1998. *Gramatyka opisowa języka polskiego, [Descriptive grammar of Polish language]*. T. II. Kielce: Wydawnictwo WSP. [In Polish].
- Buttler, D., 1971. Składnia [Syntax]. In: D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz. *Kultura języka polskiego [Culture of the Polish language]*. Warszawa: PWN, s. 301–448. [In Polish].
- Grochowski, M., 1984. Składnia wyrażen polipredykatywnych [Syntax of poly predicate expressions]. In: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia [A grammar of the contemporary Polish language. Syntax]*. Red. Z. Topolińska. Warszawa: PWN, s. 213–299. [In Polish].
- Jadacka, H., 2006. *Kultura języka polskiego [Culture of the Polish language]*. Warszawa: PWN. [In Polish].
- Jodłowski, S., 1976. *Podstawy składni polskiej [Basics of Polish syntax]*. Warszawa: PWN. [In Polish].
- Kallas, K., 1993. *Składnia współczesnych polskich konstrukcji współrzędnych [Syntax of contemporary Polish coordinate structures]*. Toruń: Wydawnictwo UMK. [In Polish].
- Karolak, S., 1984. Składnia wyrażen predykatywnych [Syntax of predicative expressions]. In: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia [A grammar of the contemporary Polish language. Syntax]*. Red. Z. Topolińska. Warszawa: PWN, s. 11–211. [In Polish].
- Kopcińska, D., 1997. *Strukturalny opis składniowy zdań z podmiotem-mianownikiem we współczesnej polszczyźnie [Structural syntactic description of sentences with a nominative subject in contemporary Polish]*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa. [In Polish].
- Korybut-Daszkiewicz, I., Najdecka A., 1993. Składnia związku głównego – orzeczenie przy podmiocie szeregowym [Syntax of the main union – judgment in the case of a serial entity]. *Poradnik Językowy [Language Guide]*, Zeszyt 8, s. 14–27. [In Polish].

Laskowski, R., 1984. Fleksja [Inflection]. In: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia* [A grammar of the contemporary Polish language. Morphology]. Red. R. Grzegorzczkova, R. Laskowski, H. Wróbel. Warszawa: PWN, s. 151–224. [In Polish].

Lyons, J., 1975. *Wstęp do językoznawstwa* [Introduction to linguistics]. Warszawa: PWN. [In Polish].

Markowski, A., 1978. Poprawność gramatyczna [Grammatical correctness]. In: *Kultura języka polskiego* [Culture of the Polish language]. Red. M. Szymczak. Warszawa: WsiP. [In Polish].

Podracki, J., 1997. *Składnia polska. Książka dla nauczycieli, studentów i uczniów* [Polish syntax. A book for teachers, students and pupils]. Warszawa: WsiP. [In Polish].

Saloni, Z., Świdziński, M., 1985. *Składnia współczesnego języka polskiego* [Syntax of the contemporary Polish language]. Warszawa: PWN. [In Polish].

Szpakowicz, S., Świdziński, M., 1990. Formalna definicja równorzędnej grupy nominalnej we współczesnej polszczyźnie [Formal definition of an equal nominal group in contemporary Polish]. *Studia Gramatyczne* [Grammar Studies], IX, s. 8–54. [In Polish].

Zbróg, P., 2010. *Budowa i składnia podmiotu szeregowego w polszczyźnie do 1939 roku* [Construction and syntax of a serial entity in the Polish language until 1939]. Kielce: Wydawnictwo UJK. [In Polish].